

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА [CURRENT ISSUES IN GENERAL LINGUISTIC]

УДК 811.124

Стаття надійшла до редакції [Article received] – 14.06.2021 р.

Фінансування [Financing] – самофінансування [self-financing]

Перевірено на плагіат [Checked for plagiarism] – 17.06.2021 р.

Оригінальність тексту [The originality of the text] – 96.75 %

<http://doi.org/10.17721/2663-6530.2021.40.01>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Юлія Олександрівна Письменна (м. Київ, Україна)

pysmennaju@gmail.com

канд. філол. наук, доцент

кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

(Міністерство освіти і науки України)

01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

У статті розглядаються методологічні підходи до вивчення концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ у латинській мові та окреслюються головні напрямки розвитку його семантики. Основними лексемами, що виражають ідею справедливості в латинській мові, є *iustitia* та *aequitas*. Проаналізовано словникові дефініції та функціональний потенціал лексем. *Iustitia* у правовому дискурсі визначається як чеснота, що віддає *sum cuique* “кожному своє” (*Iustiniani Digesta*), уособлює законність та правосуддя в юридичній практиці та закладає фундамент подальшого розвитку західноєвропейської правової системи. У контексті політичного життя культ *Iustitiae* набуває значного поширення в Октавіанську епоху як важлива складова політичної ідеології імператора Августа. Використання *iustitia* у соціально-політичному дискурсі змінює семантику терміна, який стає обґрунтуванням абсолютної влади імператора як гаранта справедливості та джерела правових норм. Проаналізовано раціоналістичну та протогоманістичну концепцію *iustitiae*, яка постає у філософсько-емпіричних роздумах Цицерона. На рівні побутової етики та моралі, зафіксованої в пареміях, справедливість реалізується через ідею взаємної послуги як основи соціального балансу в ділових та особистих стосунках.

Ключові слова: концепт, *iustitia*, *aequitas*, Давній Рим.

(Актуальні питання загального мовознавства [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Методологічні підходи до вивчення концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ у латинській мові (Українською) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Письменна Ю. О. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE LATIN LANGUAGE

Iuliia O. Pysmenna (Kyiv, Ukraine)

pysmennaju@gmail.com

PhD, associated professor of
Department of General Linguistics, Classical Philology and Neohellenistics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Ministry of Education and Science of Ukraine)
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601

The article is concerned with methodological approaches to the study of the concept of JUSTICE in Latin and determines the main ways of development of its semantics. The words that express the idea of justice in Latin are iustitia and aequitas. Dictionary definitions and functional fields of lexemes are analyzed. Iustitia in legal discourse is defined as a virtue that gives suum cuique «to each his own» (Iustiniani Digesta), personifies legality and justice in judicial practice and lays the foundation for the further development of the Western European law system. In the context of political life, the cult of Iustitia became widespread in the Octavian era as an important part of the political ideology of Emperor Augustus. The use of iustitia in social and political discourse changes the meaning of the term, which becomes the foundation for the absolute power of the emperor as a guarantor of justice and a source of legal norms. The rationalistic and early humanistic conception of iustitia arises in the philosophical and empirical reflections of Cicero. Common ethics and morality, reflected in proverbs, deal with justice through the idea of mutual service as the basis for social balance in business and personal relations.

Key words: concept, iustitia, aequitas, Ancient Rome.

Ідея справедливості належить до базових світоглядних цінностей людини. Уявлення про справедливість у давньоримській культурі та їх віддзеркалення в латинській мові є актуальним предметом дослідження для багатьох напрямів гуманітарного знання, з одного боку, репрезентуючи ключові морально-етичні цінності стародавнього суспільства, а з іншого – допомагаючи відстежити рефлексії та розвиток цих уявлень у сучасній європейській культурі, правових та соціальних відносинах.

Метою даної статті є окреслення головних методологічних підходів до вивчення концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ у латинській мові і визначення

(Current issues in general linguistics [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Methodological Approaches to Studying the Concept of JUSTICE in the Latin Language (in Ukrainian) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Pysmenna Iu. O. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

головних напрямків подальшого розвитку його семантики з позиції лінгвістичної когнітології. Дослідження спирається на комплексну методику концептуального аналізу, що передбачає як вивчення системних даних, зокрема розгляду лексикографічних дефініцій, так і залучення енциклопедичного – історичного, культурного, філософського – контексту.

Давньоримські уявлення про справедливість неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістичних студій та суміжних гуманітарних галузей, як-от: римського права та історії правової думки, філософії античного світу, історії Стародавнього Риму. Різні аспекти концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ висвітлювали, зокрема, Х. Перельман, Г. Канарш, Д. Кірюхін, О. Єгоров та ін. Справедливість у контексті політичного та соціального життя Стародавнього Риму різнобічно розглянуто у колективній монографії *The Impact of Justice on the Roman Empire*, 2019. Узагальнюючи дані та результати дослідження суміжних дисциплін, актуальним видається комплексний лінгвокультурологічний аналіз концепту з опорою на мовні факти та із залученням методики когнітивної лінгвістики.

Основними лексемами, що виражають ідею справедливості в латинській мові, є *iustitia* та *aequitas*. За даними двомовних перекладних словників *iustitia* означає 1) справедливість, правосуддя; 2) право, сукупність законів, розпорядження; 3) чесність, рівноправність, обґрунтованість; милосердя, почуття справедливості; 4) благочестя; шанобливість; праведність [Дворецкий 1986, с. 568; Oxford Latin Dictionary 1968, с. 986; Dizionario Latino Olivetti].

Розглядаючи поняття справедливості, Х. Перельман виділяє три аспекти її реалізації: «Справедливий вчинок – це виправлення, заперечення нерівності. Справедливе правило – це доцільність, заперечення свавілля. Справедлива людина – це совість, заперечення нелюдності. Ідеальна справедливість – у тому вигляді, в якому вона існує в західній традиції - поєднує всі ці точки зору, віддаючи пріоритет тій чи іншій залежно від світогляду та специфіки дисципліни, що її розвиває» [Перельман, с. 224]. На наше переконання, давньоримські уявлення про справедливість доречно розглядати у межах різних типів дискурсів - правового, політичного, філософського, побутового – з метою вивчення особливостей змістового наповнення концепту.

Особливої ваги *iustitia* набуває у римському праві, об'єднуючи у своїй семантиці ідею справедливості та правосуддя. *Iustitia* у правовому дискурсі

(Актуальні питання загального мовознавства [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Методологічні підходи до вивчення концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ у латинській мові (Українською) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Письменна Ю. О. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

визначається як чеснота, що віддає *suum cuique* «кожному своє» (*Iustiniani Digesta*), уособлюючи законність та правосуддя в юридичній практиці. Персоніфікацією ідеї справедливості виступає давньоримська богиня *Iustitia*, що співвідноситься з давньогрецькими богинями правосуддя та справедливості *Θέμις* і *Δίκη*, а також давньоєгипетською богинею *Ma'at*. Широке використання образу та системи символів богині правосуддя засвідчує її рецепцію у сучасному демократичному світі. Як міфічний конгломерат богинь різних національних втілень, вона символізує політичні, судові, культурні та соціальні цінності демократії, які резонують на транснаціональному рівні. Юстиція символізує ідеали західної правової системи щодо справедливого та рівного управління законом, без скнарості, підкупу, упереджень чи прихильності [North 1979].

Культ *Iustitiae* набув значного поширення в Октавіанську епоху, будучи вагомим складовою політичної ідеології імператора Августа [Егоров 1998, с. 285; Токарев 2011, с. 184]. Важливою віхою розширення семантики концепту стає його використання, окрім юридичного, у суспільно-політичному дискурсі, а також поява *iustitiae* у списку імператорських чеснот, зафіксованих на щиті Августа. На думку дослідників, вибір чеснот, розміщених на щиті, презентує політичну програму Августа, пов'язану з його діяльністю у попередній період. Так, *Virtus* характеризувала його як переможного імператора у війні проти Сходу. *Iustitia* наголошувала на його заслугах у відновленні законів і засад суспільства, адже у 28 р. до н. е. Октавіан оголосив себе «відновником» законів і права римського народу. *Clementia* символізувала прощення Августом прихильників Антонія, відсилка до «милосердя» вказувала також на спадкоємність політики Г. Юлія Цезаря. *Pietas* відзначала відновлення в 28 р. до н. е. римських храмів і шанування принцепсом богів [Токарев 2011, с. 184]. З-поміж перелічених чеснот *clementia* і *iustitia* почали активно використовуватися в ідеологічній боротьбі тільки з другої половини I ст. до н. е., що дозволяє стверджувати про остаточний відхід від ідеалу республіканських цінностей і пропаганду одноосібної влади [Там само].

Перехід до імперської форми правління та використання *iustitia* у соціально-політичному дискурсі змінює семантику терміну. У новому контексті *iustitia* виступає обожненою цінністю, а імператор – гарантом справедливості та навіть джерелом правових норм. Справедливість стає обґрунтуванням абсолютизму як всередині держави, так і в питаннях зовнішньої політики. На

(Current issues in general linguistics [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Methodological Approaches to Studying the Concept of JUSTICE in the Latin Language (in Ukrainian) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Pysmenna Iu. O. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

думку багатьох дослідників, *iustitia* у Стародавньому Римі фактично легітимізує домінантність римлян, їхнє право керувати іншими людьми [The Impact of Justice on the Roman Empire 2019, с. 2].

Транспозиція семантики *iustitiae* актуалізує іншу лексему, яка репрезентує ідею справедливості у латинській мові – *aequitas*. Згідно даних двомовних словників, *aequitas* визначається як: 1) баланс, пропорційність, помірність, спокій; 2) чесність, справедливість, неупередженість, рівність; 3) доброзичливість, гуманність [Дворецкий 1986, с. 41; Oxford Latin Dictionary 1968, с. 67; Dizionario Latino Olivetti]. *Aequitas* використовується в юридичній практиці поряд з *iustitia*, зокрема відоме визначення права як *ars boni et aequi* 'мистецтво добра і справедливості' (Iustiniani Digesta), проте втілює радше онтологічну справедливість. Поняттям «*aequitas*» (лат. рівність, еквівалентність, пропорційність, справедливість) у римлян позначається правильність, природний порядок речей, що диктує свої вимоги праву. Водночас «*aequitas*» трактується римськими мислителями і як моральне поняття – чеснота [Кирихін 2013, с. 68].

В умовах Імперії *aequitas* як мовне втілення ідеї справедливості краще підходила для імператорської пропаганди, оскільки надавала більш лаудативний характер діяльності імператора і, як і *clementia*, містила більший елемент свавілля. Імператор не тільки вчиняв справедливо, але його справедливі рішення повинні були сприйматися як милість по відношенню до підданих [Егоров 1998, с. 289].

Міркування про природу справедливості знаходять рефлексії у філософському дискурсі. Так, відоме визначення Цицерона: *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas continetur; cuius partes duae: iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis* [Cicero, De off]. «Перша вимога справедливості в тому, щоб нікому не завдавати шкоди, якщо тебе не викликали на це несправедливістю; потім у тому, щоб користуватися суспільною [власністю] як суспільною, а приватною – як своєю». Відзначаючи, що приватна власність виникає шляхом певних законів і домовленостей, Цицерон вважає охорону приватної власності

(Актуальні питання загального мовознавства [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Методологічні підходи до вивчення концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ у латинській мові (Українською) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Письменна Ю. О. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

причиною утворення держави [Там само]. Несправедливість, на думку філософа, означає не лише вчинення несправедливості, а й потурання їй, спричинене лінню, страхом, небажанням брати участь у суспільній діяльності, жадоба, прагнення слави [Там само].

Таким чином, вчення Цицерона про справедливість демонструє два вектори розвитку: з одного боку, чільна увага приділяється недоторканності приватної власності, дотриманні та охороні цієї недоторканності [Утченко, с. 171]. З іншого боку, Цицерон виступає з гуманістичних, загальнолюдських позицій, що на думку Г. Карнаш, дозволяє говорити про нього як про теоретика космополітичної справедливості [Карнаш 2011, с. 29]. Наявність загальнолюдських, універсалістських ідей у політичній етиці Цицерона робить його певною мірою попередником західноєвропейського гуманізму. Ранньоліберальна думка спиралася саме на цю індивідуалістичну філософську платформу розуміння людини, її місця у світобудові, її самостійної цінності [Там само].

Окремої уваги, безперечно, заслуговує вивчення побутових уявлень про справедливість, відображених у латинських пареміях. У давньоримському рабовласницькому суспільстві обсяг справедливості, на який міг розраховувати індивід, жорстко регламентувався його майновим і соціальним статусом, гендерною приналежністю, географією etc. Юридична кодифікація прав різних верств населення координувалася із принципом *suum cuique*, в той час як повсякденне життя спиралося на ідею взаємної послуги як основи соціального балансу в ділових та особистих стосунках. Юридичний принцип *Do ut des. Facio ut facias* (Даю, щоб ти дав. Роблю, щоб ти зробив), який відображає еквівалентність зобов'язань сторін, знаходить широку реалізацію на рівні побутової етики та моралі та представлений у ряді паремій: *Ab alio spectes, alteri quod feceris* (Публій Сір, Sententiae) – «Чекай від іншого того, що йому зробиш»; *Tu mihi, ego tibi* – «Ти мені, я тобі»; *Manus manum lavat* – «Рука руку мие»; *Gratia gratiam parit* – «Вдячність породжує вдячність». Негативні дії отримують пропорційно негативний відгук: *Beneficium dare qui nescit, iniuste petit* (Публій Сір, Sententiae) – «Той, хто не вміє робити добра, даремно його чекатиме»; *Canis, qui mordet, mordetur* – «Собака, яка кусає, залишається покусана»; *Qui seminat mala, metet mala* – «Хто посіє лихо, лихо і пожне»; *Qui seminat ventum, turbinem metet* – «Хто посіє вітер, пожне бурю».

(Current issues in general linguistics [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Methodological Approaches to Studying the Concept of JUSTICE in the Latin Language (in Ukrainian) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Pysmenna Iu. O. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

Таким чином, ідея справедливості як «надання належного кожному» в Стародавньому Римі осмислювалася, насамперед, в рамках політичного правопорядку, розвитку юридичної теорії, що безпосередньо залежала від різноманіття соціальних статусів, гендерної приналежності, етнічного походження мешканців держави. У політичній ідеології періоду ранньої імперії *iustitia* виступає інструментом створення позитивного іміджу імператора та обґрунтування посилення авторитаризму. У цей період актуалізується також мовний концепт *aequitas* як втілення справедливості у межах імператорської пропаганди, що підсилює роль імператора як носія справедливості та його милостивого ставлення до підданих. Філософська концепція справедливості Ціцерона закладає підвалини європейського гуманізму, акцентуючи індивідуальну відповідальність людини за реалізацію принципів справедливості у суспільному та приватному житті, недоторканність особистості та приватної власності. Побутові уявлення про справедливість, відображені в латинській афористиці, репрезентують ідею взаємної послуги та пропорційного ставлення як основи людських взаємовідносин та соціальної рівноваги.

Література:

1. Дворецкий, И. Х. *Латинско-русский словарь* (Москва, Русский язык, 1986), 598.
2. Егоров, А. Б. «Добродетели щита Августа.» *Античный мир. Проблемы истории и культуры* (СПб., 1998): 280–293.
3. Канарш, Г. Ю. *Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация* (Москва, Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011), 236.
4. Кирюхин, Д. И. «Справедливость как AEQUITAS и JUSTITIA в философско-правовой мысли Древнего Рима.» *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 7. Философия* 3 (2013): 63–77.
5. Перельман, Х. «Три аспекта справедливости.» *Правоведение* 2 (307) (2013): 211–225.
6. Токарев, А. Н. *Становление официальной идеологии принципата императора Августа* (Харьков, 2011), 268.
7. Утченко, С. Л. «Трактат Цицерона «Об обязанностях» и образ идеального гражданина.» В кн. *Марк Туллий Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях* (Москва, «Наука», 1993): 159–174.
8. Cicero. *De Officiis*,/ <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>
9. *Dizionario Latino Olivetti*, <https://www.dizionario-latino.com/dizionario-latino->

(Актуальні питання загального мовознавства [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Методологічні підходи до вивчення концепту *СПРАВЕДЛИВІСТЬ* у латинській мові (Українською) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu *SPRAVEDLIVIST'* u latins'kij movi]

© Письменна Ю. О. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

italiano.php

10. *Iustiniani Digesta*, <http://www.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>11. North, H. *From myth to icon: Reflections of Greek ethical doctrine in literature and art* (Ithaca, NY Cornell University Press, 1979).12. *Oxford Latin Dictionary* (Oxford, Clarendon Press, 1968).13. Ramshorn, L. *Dictionary of Latin synonymes* (Boston, Charles C. Little and James Brown, 1841), 408.14. *The Impact of Justice on the Roman Empire*, eds. Olivier Hekster and Koenraad Verboven, (Leiden 2019), 237.

References:

1. Dvoretzkiy, I. H. *Latinsko-russkiy slovar* (Moskva, Russkiy yazyk, 1986), 598 (In Russ.).2. Jegorov, A. B. «Dobrodeteli shhita Avgusta.» *Antichnyj mir. Problemy istorii i kul'tury* (SPb., 1998): 280–293.3. Kanarsh, G. Ju. *Social'naja spravedlivost': filosofskie koncepcii i rossijskaja situacija* (Moskva, Izd-vo Mosk. gumanit. un-ta, 2011), 236.4. Kirjuhin, D. I. «Spravedlivost' kak AEQUITAS i JUSTITIA v filosofsko-pravovoj mysli Drevnego Rima.» *Vestn. Mosk. Un-ta. Ser. 7. Filosofija* 3 (2013): 63–77.5. Perel'man, H. «Tri aspekta spravedlivosti.» *Pravovedenie* 2 (307) (2013): 211–225.6. Tokarev, A. N. *Stanovlenie oficial'noj ideologii principata imperatora Avgusta* (Har'kov, 2011), 268.7. Utchenko, S. L. «Traktat Cicerona «Ob objazannostjah» i obraz ideal'nogo grazhdanina.» V kn. *Mark Tullij Ciceron. O starosti. O družbe. Ob objazannostjah* (Moscow, «Nauka», 1993): 159–174.8. Cicero. *De Officiis*, <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>9. *Dizionario Latino Olivetti*, <https://www.dizionario-latino.com/dizionario-latino-italiano.php>10. *Iustiniani Digesta*, <http://www.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>11. North, H. *From myth to icon: Reflections of Greek ethical doctrine in literature and art* (Ithaca, NY Cornell University Press, 1979).12. *Oxford Latin Dictionary* (Oxford, Clarendon Press, 1968).13. Ramshorn, L. *Dictionary of Latin synonymes* (Boston, 1841).14. *The Impact of Justice on the Roman Empire*, eds. Olivier Hekster and Koenraad Verboven (Leiden, 2019).

(Current issues in general linguistics [Aktual'ni pytannja zagal'nogo movoznavstva])

Methodological Approaches to Studying the Concept of JUSTICE in the Latin Language (in Ukrainian) [Metodologichni pidhodi do vivchennja konceptu SPRAVEDLIVIST' u latins'kij movi]

© Pysmenna Iu. O. [Pis'menna Ju. O.], pysmennaju@gmail.com